

Üstün Zekâlı ve Yetenekli Çocukları Anlamak ve Eğitimlerini Düzenlemek

Doç. Dr. Marilena Z. Leana Taşcılar [Eğitimci, Psikolog] - İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Özel Yeteneklilerin Eğitimi ABD

Zekâ, hepimizde belli bir ölçüde bulunan bir potansiyel. Doğru çevre ve doğru eğitimle şekillendirildiğinde pek çok şeye öncülük edebilecek dinamik bir yapı. Uzmanlar zekânın toplum içinde çan eğrisi şeklinde dağıldığını, dolayısıyla bu dağılımda uçların da bulunduğunu savunur. Bu bakış açısına göre çan eğrisinin sol tarafında toplumun %2,14'ünü oluşturan zihinsel engelli bir kesim varken, sağ taraftaki %2,14'lük dilimde ise üstün zekâlı bireyler yer alır. Bu mantığa dayanarak her yüz çocuktan ikisinin üstün zekâlı olduğunu söylemek mümkün. Ancak bu %2'lik dilimdeki çocukları fark etmek, tespit etmek ve tanılamak görüldüğü kadar kolay değil.

Ülkemizde bu konuda bir terim karmaşası bulunuyor çünkü yaşlılarının ilerisinde zihinsel bir gelişime sahip, yaratıcı, lider özellikleri taşıyan, belirli bir alanda özel bir yeteneği olan (matematik, fen, edebiyat, resim, müzik vs.) bireyleri tanımlamak için üstün zekâlı ve yetenekli, üstün potansiyelli ve özel yetenekli kavramları birbirinin yerine kullanılıyor. Bu terim karmaşasını engellemek adına bu yazıda üstün zekâlı ve yetenekli birey ifadesi kullanılacaktır. Bu bireylerin en önemli özelliklerinden bir tanesi fiziksel, duyuşal ve zihinsel alanlardaki gelişim aşamalarına erken ulaşmalarıdır. Erken konuşma, erken yürüme, soyut konulara erken dönemde ilgi duyma (zaman, uzay, sayı kavramları vb.), erken okuma yazma öğrenme bunlardan sadece bazılarıdır. Bu özelliklerin her biri aslında bireye göre ayrı ayrı ele alınması gereken ve üzerinde durulması gereken özelliklerdir. Bunun sebeplerinden bir tanesi de bu özelliklerin başka bazı gelişim sorunlarının işaretleri de olabileceğidir. Örneğin, erken yaşta okuma, yani hiperleksi dediğimiz durum, aynı zamanda otizm spektrum bozukluklarının da içinde görülebilecek bir özelliktir. Dolayısıyla, çocukların gelişim takibinin iyi yapılması gerekir.

Bu bireyleri yaşlılarından ayıran bir diğer önemli özellikleri de bazı alanlarda sahip oldukları özel yeteneklerin **ender** görülür olmasıdır. İleri düzeyde hafıza, empati yeteneği (karşılarındaki kişilerin hüznlerini paylaşmak ve çözüm arayışı içine girmek), ilgi duydukları özel bir konu hakkında ileri düzey bilgiye sahip olmak (örneğin, var

olan tüm farklı örümcek türlerini ve özelliklerini bilmek ve dünyadaki tüm ülkelerin bayraklarını ezberlemek vb.) gibi... Enderlik ölçütünün çeşitli seviyeleri bulunuyor. Çok çok ender yeteneklere sahip olan ve bunu küçük yaşta ortaya koyabilen çocuklara “prodigy” yani “deha” adı verilir. Tabii bu çocukların toplumda görülme sıklığı daha önce bahsedilenlerden çok daha nadirdir.

Üstün zekâlı ve yetenekli çocukları/bireyleri nasıl fark ederiz?

Her çocuk bir kar tanesi gibi eşsizdir. Benzer şekilde üstün zekâlı ve yetenekli çocuklar da birbirinden çok farklı özelliklere sahip olabilir. Bununla birlikte genel olarak pek çok üstün zekâlı ve yetenekli çocukta gözlemlendiğimiz ortak bazı özellikler de bulunuyor. Örneğin: muhakerme ve problem çözme becerilerinin gelişmiş olması, yaratıcı fikirler üretmeleri, esprili olmaları ya da ince esprileri anlayabilmeleri, mekanik oyuncakları sevmeleri, aşırı hassas oldukları konuların olması, gelişmiş adalet duygusuna sahip olmaları, yaşlılarından daha büyük çocukları ya da yetişkinleri arkadaş olarak seçmeleri, mükemmeliyetçilik davranışları sergilemeleri, derin konularla ilgili küçük yaşta bile sorgulayıcı olmaları, yaşlılarına göre daha olgun davranışları ya da daha olgun söylemlerde bulunmaları gibi...

Ancak tüm bu özelliklerin her zaman tek bir çocukta olmayacağı da unutulmamalıdır. Bazı çocuklarda bazı özellikler çok daha baskın görülebilir. Örneğin bazıların yaratıcı olma özelliği ön plandayken, var olan düzene karşı uyumsuz tavırlar sergileyebilirler. Bazı çocukların da çok daha uyumlu ve başarılı odaklı oldukları görülebilir.

Üstün zekâlı ve yetenekli kız çocuklarını fark etme konusunda biraz daha dikkatli davranmak gerekir. Zira kızlar üstün özelliklerini bazen gizlemeyi tercih ederler ve bu özelliklerini ön planda tutmazlar. Özellikle ilgi alanlarının diğer kız çocuklarına göre çok daha farklı olmasının, kendilerinin arkadaş grubundan soyutlanması ile son bulacağından endişe duyan üstün zekâlı ve yetenekli kız çocukları biraz daha çekimser davranır ve daha içe kapanık özellikler sergileyebilir.

Peki, üstün zekâlı ve yetenekli çocukları fark etmek neden önemli?

Yaşıtlarına göre daha ileri gelişim düzeylerine sahip olan bireyleri fark etmek, hem aileler hem de eğitimciler için bu bireylere uygun eğitimin sunulabilmesi açısından önemli. Daha da genel bir perspektiften bakacak olursak bir ülkenin kalkınmasına destek olması açısından yani ülke politikası açısından da büyük önem taşıyor.

Bu bireyler için yapılan en iyi benzetmelerden bir tanesi “elmas” benzetmesidir. Bu kadar değerli olan elmanın bile işlenmesi gerekir. Tıpkı elmas gibi üstün zekâlı ve yetenekli çocukların da aileleri ya da öğretmenleri tarafından sadece fark edilmeleri yeterli değildir. Parlamaları için ve bu parlamanın da şans faktörüne bırakılmaması için fark edildikten sonra doğru bir şekilde “işlenmeleri” yani özel bir eğitim almaları gerekir.

Bu çocukların özel bir eğitime tabii tutulması, dünyada karşılaşılan pek çok sorun ile baş etme konusunda alternatif çözüm üretebilecek potansiyele sahip olan bir kitlenin kaybedilmemesi açısından büyük önem taşır. Dört yaşındaki Sena televizyonda Afrika’da açlıktan ölen çocukları gördüğünde ağlamaya başlar. Sena annesine o çocuklara nasıl yardım edebileceğini sorarken aslında üstün zekâlı çocukların aşırı hassasiyet gösterdikleri bir konudaki duyarlılığını sergiler. Benzer bir örnek olarak, beş yaşındaki Burak’ın geçtiğimiz aylarda Avustralya’da meydana gelen yangın felaketinden sonra zor durumdaki koala ve kanguruları görmesiyle çözümler üretme arayışına girmesi verilebilir. Bu çocuklarda dünyamızı tehdit eden pek çok felaket için duyarlılık ve erken yaşlarda çözüm önerileri bulunur. Bu nedenle de doğru eğitilmeleri duyarlılıklarını bilişsel olarak da donatmak bakımından büyük önem taşır.

Üstün zekâlı ve yetenekli çocukların eğitimi nasıl olmalı?

Üstün zekâlı ve yetenekli çocukların eğitimi konusu hem dünyada hem de ülkemizde çeşitli modellere dayandırılarak yapılır. Bununla birlikte bu çocukların eğitimi söz konusu olduğunda alınması gereken bazı eğitimsel önlemler de vardır. Bunlar kısaca zenginleştirme, hızlandırma ve gruplandırma’dır. **Zenginleştirme**, hâlihazırdaki eğitim programının daha derin ve ayrıntılı bir şekilde işlenmesidir. **Hızlandırma**, daha erken yaşta okula başlama, sınıf atlatma ya da üst sınıflardan ders almalarını sağlayan bir sistemdir. Böylelikle eğitimleri kronolojik yaşlarına göre değil zihinsel yaşlarına göre şekillenerek esneklik sağlanır. **Gruplandırma** ise benzer zihinsel kapasitedeki çocukların birlikte özel gruplar şeklinde eğitim almalarını sağlamaktır. Hangi eğitimsel önlem işe koşulursa koşulsun bu çocukların eğitiminde üst düzey düşünme becerilerinin yer alması şarttır. Üst düzey düşünme becerilerinden kasıt yaratıcılığın önemsendiği, eleştirel düşünmenin öğretildiği, gerektiğinde otonom bir şekilde kendi eğitimsel hedeflerini belirleyebildikleri bir sistemin olmasıdır. Tüm bunlar, çocukların bire bir çalışabilecekleri bir mentor ile de yürütülebilmelidir.

Üstün zekâlı ve yetenekli çocukların öğretmenleri de üstün zekâlı mı olmalı?

Bu kadar özel bir grubun eğitimini üstlenmek kolay bir süreç değildir. Ama gerekli öğretimsel stratejileri bildikten sonra zor da değildir. Üstün zekâlı ve yetenekli bir öğrenciye öğretmenlik yapabilmek için üstün zekâlı olmak gerekmez de mutlaka sahip olunması gereken bazı temel özellikler vardır. Öncelikle üstün zekâlı çocuklara öğretmenlik yapmak isteyen bir kişinin bu çocukların özelliklerini tanıyabileceği özel bir eğitim alması gerekir. Bu çocuklarla çalışmayı hedefleyen öğretmenlerin esnek, yaratıcı, araştırmacı ve yeniliğe açık olması gerekir.

Her ilişkide olduğu gibi öğrenci – öğretmen ilişkisinde de sağlıklı bir bağın oluşması için güven çok önemlidir. Öğretmen bir konuda bilgi sahibi olmadığında bunu açık yüreklilikle söyleyebilmelidir, aksi hâlde üstün zekâlı ve yetenekli çocuğun öğretmenine güveni sarsılabilir ve öğretmenin otoritesini sarsıcı davranışlar sergilemeye başlayabilir.

Bu öğretmenlerin sahip olması gereken bir diğer özellik de adalet anlayışıdır. Eğitim ortamında adalet herkese eşit davranmak değil, herkese ihtiyaçları doğrultusunda davranmaktır. Çünkü yeri geldiğinde farklı

özellikteki öğrencilere ilgilerine ve ihtiyaçlarına, daha da önemlisi hazır olma düzeylerine göre etkinlikler hazırlanması gerekir.

Aslında bu özelliklerin tüm öğretmenlerde bulunması gerekir. Yine de bu özellikleri burada tekrar vurgulama gereği, ülkemizde sınıf öğretmenliği bölümlerinin eğitim programlarında yaratıcılık, eleştirel düşünme ya da üstün zekâlı ve yetenekli bireylerin özelliklerini öğrenme gibi derslere yer verilmemesinden ileri geliyor.

Sadece eğitimsel önlemler yeterli değil, duygusal süreçlerini de izlemek gerek

Pek çok üstün zekâlı ve yetenekli çocuğun ebeveyni çocuklarının içe kapanık olmasından, arkadaşlarının olmamasından ya da arkadaşlarıyla sorun yaşamasından, yalnızlığı tercih etmesinden, mükemmeliyetçilik özellikleri taşımasından, davranış problemleri sergilemesinden ve motivasyon eksikliğinden şikâyet ediyor. Bunlar genelde yanlış ebeveyn tutumlarına maruz kalan, gerekli eğitimsel müdahalelerin yapılmadığı ya da yapılsa da yetersiz kaldığı durumlardaki çocukların ortak sorunlarıdır.

Üstün zekâdan bahsettiğimizde pek çok kişinin ilk aklına gelen bu çocukların **her alanda başarılı** olacakları kanısındır. Ebeveyn ve öğretmenlerde sık karşılaşılan bu beklenti, aslında bu çocukların omuzlarına büyük bir yük bindirir ve öğrenmeye karşı motivasyonlarını ya da ilgilerini yitirmelerine neden olabilir. Böyle durumlarda çocukların verdiği tepkiler potansiyelleriyle örtüşmeyen düşük bir başarı, ilgisizlik, içe kapanma ve hatta varlık sorgulamasıdır. On üç yaşındaki bir çocuğun şu sözü bu anlamda oldukça çarpıcıdır: “Kendim olmak benim için çok zor. Herkes benden çok fazla şey bekliyor. Yani hayatın anlamı nedir ki cidden?”

Üstün zekâlı ve yetenekli olmak her şeyi bilmek ya da her konuda başarılı olmak anlamına gelmez. Hatta bazı daha karmaşık durumlarda, nadir de olsa, öğrenme ya da dikkat sorunları yaşayan ve “iki kere farklı” diye adlandırılan üstün zekâlı ve yetenekli çocuklar da vardır. Bu çocukların her alanda başarılı olmasını beklemek gerçekçi değildir. Ancak yetişkinlerin bu tarz beklentilere girmesi bazen çocukları daha içe kapanık ya da davranış problemi sergileyecek duruma getirebilir.

Bu çocukların arkadaş ilişkilerinde de sorunlar yaşaması olasıdır. Kendi yaşitlarından çok daha farklı ilgi alanlarına sahip oldukları için uyum sorunları ve arkadaş bulma konularında yardıma ihtiyaçları olabilir.

Dört yaşındaki Erdal gittiği anaokulunda öğretmen ve arkadaşlarına karadeliklere duyduğu hayranlıktan bahsederken diğer çocukların “karadelik” terimini daha önce hiç duymamış olması ve öğretmenin ilgisiz tavrı onu hayal kırıklığına uğrattır. İleriki dönemde kendi ken-

dine okumayı söken Erdal anaokulunda bir köşede tek başına karadeliklerle ilgili bir dergiyi okurken gözlemledir. Bu durumdaki çocuklar için en önemli şeylerden biri diğerleri tarafından anlaşıldığını hissetmektir. Bu ihtiyaç sadece üstün zekâlı ve yetenekli çocuklar için değil, tüm çocuklar için geçerlidir. Aslında Erdal’ın öğretmenlerinin sahip olması gereken tek beceri biraz **esnekliktir**. Erdal’a ilgi duyduğu bu konuda etkinlikler yapmasını sağlayan bir ortam sunulması çocuğun kazanılmasını sağlayacak, ayrıca bu konudaki bilgisini diğer çocuklarla da paylaşacağı için diğerlerinin de ondan faydalanmasına yardımcı olacaktır. Bu mantıkta hareket eden öğretmenler ve eğitim sistemleri hem bilişsel hem de duygusal olarak çocuğu kazanır. Diğer arkadaşları için yararlı olduğunu hisseden Erdal’ın öz saygısının da artması çok olasıdır.

Yine de arkadaşlık söz konusu olduğunda üstün zekâlı ve yetenekli çocukların kendilerine benzer özellikler taşıyan yaşitlarıyla bir arada bulunmaları çok önemlidir. Okul sonrası ya da hafta sonu etkinlikleri sağlayan kurumlar ve en önemlisi ülkemizde bu çocukların eğitimlerini desteklemek için Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde kurulmuş olan Bilim ve Sanat Merkezleri (BİLSEM’ler) bunun için birebirdir. (BİLSEM’ler hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için kaynakçada verilen linke bakabilirsiniz.)

Öğrenme **motivasyonu** bu çocukların belki de en büyük itici gücüdür. Öğrenmeye karşı dinmek bilmeyen bir merakları vardır. İlgi alanları çok geniştir. Bazen bu durum ebeveynler tarafından “maymun iştahlılık” olarak da görülür. Ancak denemeyen çocuk gerçekten neyi sevdiğini bilemez, bu nedenle onlarınki daha çok deneyimlemeyle ilgilidir. Onları motive eden şeylerden bir tanesi de “zorlanma derecesi”dir. Üstün zekâlı ve yetenekli çocuklar çözemedikleri bulmacalarla uğraşmayı sever, çünkü onlarla uğraşmanın kendilerini geliştirdiğini bilirler.

Burada özellikle vurgulanması gereken, yetişkinlerin çocukların zekâsını övmekten çok, azimlerini ve gösterdikleri çabayı övmeyi unutmamalarıdır. Zira çabası yerine zekâsı övülen çocuklar, zor problemleri çözerken ya da onları zorlayan etkinlikleri yaparken daha önce hep çabaları yerine zekâları övüldüğü için aptal gibi gö-

rünmemek adına çözmeyi hiç denemeyecektir. Gerekli eğitimsel müdahaleler yapılmadığı için sürekli kolay görevlerle karşı karşıya kalan üstün zekâlı ve yetenekli çocukların zamanla motivasyonlarını yitirmesi söz konusu olabilir.

Uzmanlar iç ve dış olmak üzere motivasyonun iki farklı kaynaktan doğduğundan bahseder. İç motivasyon çocuğun kendi isteğiyle bir şeye yönelmesi ve ona yatırım yapmasıyken, dış motivasyon anne babanın ya da öğretmen gibi dışardan birisinin yönlendirmesiyle bir işe girişmektir. Geçen senelerde üstün zekâlı ve yetenekli çocuklarla yaptığımız bir araştırmada, çocukların küçük yaşta daha çok iç motivasyona sahipken ilerleyen yaşlarda dış motivasyon ile harekete geçtikleri bulgulanmıştır. Üstün zekâlı ve yetenekli çocuklar için bu sonuç biraz kaygı vericidir. Bunun nedeni, bu bulgunun aynı zamanda, üstün zekâlı ve yetenekli çocukların kendi ilgi duydukları ve gerçekten yetenekli oldukları alanlarda yaptıkları yatırımları zaman içinde bir kenara bırakarak eğitim sisteminin gerektirdiği sınav başarılarına odaklanmak zorunda kaldıklarını göstermesidir. Dolayısıyla bu durum çocukların gelecekte mutlu ve faydalı olmalarını engelleme potansiyeline sahiptir.

Özetle; ülkemizdeki üstün zekâlı ve yetenekli çocukları fark etmek, yetenek alanlarını geliştirmek, gelecekte önemli projelere imza atabilmeleri için onlara şimdiden destek olabilmek çok önemlidir. Bu çocukların yaratıcılıkları, hayal güçleri ve azimleri sağlıklı bir şekilde geliştirildiğinde en değerli doğal kaynaktan bile çok daha değerli oldukları ve sayısız başarıya imza atacakları kesindir. Günümüz dünyasında değer üretmek, birbirimize de doğaya da şefkat göstermek bu denli önemliyken, bunu içtenlikle yapan bir kesimi kaybetmeyi göze alamayız. ■

Kaynaklar

Feldman, D. H., ve Goldsmith, L. T., *Nature's gambit: Child prodigies and the development of human potential*. Basic Books (AZ), 1986.

Sak, U., *Üstün Zekâlılar Özellikleri Tanılanmaları Eğitimleri*. İstanbul: Maya Akademi Yayıncılık, s.348, 2011.

<http://bilsem.meb.k12.tr>

Leana – Taşçılar, M. Z. (Editör), *Özel Yetenekli Çocukların Psikolojisi: Teoriden Uygulamaya*. Ankara: Nobel Akademik Yayınevi, s. 410, 2018.

Topçu, S., Leana-Taşçılar, M. Z. "The role of motivation and self-esteem in the academic achievement of Turkish gifted students", *Gifted Education International*, Cilt 34, Sayı 1, s.3-18, 2018.